

RANI PREDROMANIČKI ZABATI S OTOKA KRKA, CRESA, RABA I PAGA

MIRJA JARAK
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR 10000 Zagreb
mjarak@ffzg.hr

UDK: 73.033.1(497.5 Hrv. primorje)
73.04(497.5 Hrv. primorje)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-04-02

U članku se detaljno opisuju i analiziraju predromanički zabati sa sjevernojadranskih otoka Krka, Cresa, Raba i Paga. Ustanovljuje se njihova rana datacija u počecima predromaničkoga doba, o čemu ponajviše govore njihove tipološke i stilske karakteristike. Datacija se učvršćuje na temelju analognih, sigurno datiranih zabata. Prema karakterističnim stilsko-tipološkim osobinama, rani predromanički zabati s istočne jadranske obale pokazuju, u komparaciji sa zabatima iz Italije, određene posebnosti koje su rezultat nezavisne razvojne linije na objema obalama Jadrana.

KLJUČNE RIJEČI: *sjevernojadranski otoci Krk, Cres, Rab i Pag, zabati, rana predromanika, Italija*

U tematiziranju razvoja predromaničke plastike zabatima oltarnih pregrada pripada istaknuto mjesto. Kako se upravo na njima i na arhitravnim gredama najčešće nalaze natpisi koji omogućavaju pouzdano datiranje, polazeći od tih dijelova oltarnih pregrada, mnoge cjeline crkvenoga namještaja naše predromanike precizno su datirane. I u proučavanju geneze naše predromanike zabatima je pridavana posebna pažnja, pa se i pomoću njih pokušavao odrediti položaj dalmatinskih spomenika u odnosu spram Italije.¹ U ovom posljednjem pitanju presudnu važnost imaju rani predromanički zabati, datirani u kraj 8. i prvu pol. 9. st. Danas je poznat prilično velik broj ranih zabata ne samo iz Dalmacije nego i sa sjevernih jadranskih otoka i iz Istre. Kroz tematiziranje tih ranih zabata, od kojih neki nisu dovoljno poznati, čini se da je moguće dopuniti dosadašnje spoznaje o mjestu ranih predromaničkih zabata s istočne obale Jadrana u kontekstu razvoja predromaničke umjetnosti. S tim se uvidom i krajnjim ciljem obrađuju u ovome članku rani predromanički zabati sa sjevernojadranskih otoka, koji su, u odnosu na zabate iz Dalmacije i Istre, slabije poznati i manje zastupljeni u literaturi.

Ne uzimajući u obzir sasvim male ulomke koji su mogli pripadati zabatima, na sjevernojadranskim se otocima nalazi po jedan rani zabat na Krku i Cresu, vjerojatno dva na Rabu, dok je na Pagu sačuvano više spomenika koji bi mogli biti predmetom proučavanja. Stoga je najbolje poći od analize zabata s otoka Paga.

Novaljska zbirka "Stomorica" čuva među brojnom i zanimljivom građom, i nekoliko predromaničkih spomenika koji predstavljaju zabate ili njima srodne spomenike. Jedan od njih

¹ O tome su posebno važne priloge dali Lj. Karaman i Ž. Rapanić. Usp. LJ. KARAMAN, 1960, 97-102; Ž. RAPANIĆ, 1987, 178-187.

Sl. 1. Zabat iz Novalje s pticama oko središnjega križa (Foto: Mirja Jarak).

Fig. 1. Gable from Novalja with birds flanking central cross (photo by Mirja Jarak).

vjerojatno je zbog svojih monumentalnih dimenzija nadvratnik, a ne zabat.² Drugi zanimljivi spomenik zbog svoje debljine i načina izrade (perforirani "zabat") te sadržaja natpisa vjerojatno je također imao neku posebnu namjenu, kako je to spomenuto u literaturi.³ Kao sigurne predromaničke zabate moguće je izdvojiti dva spomenika iz zbirke "Stomorica". Budući da nisu objavljeni, pobuđuju posebnu pažnju.

Prvi zabat iz Novalje (Sl. 1) sastavljen je od 3 ulomka koji su se spajali po liniji loma. Zabatu nedostaju rubni dijelovi s jedne i druge strane središnje kompozicije te dijelovi rubnih pojaseva s kukama i dvoprutim peregima. I sačuvani dijelovi rubnoga pojasa s kukama su oštećeni, pa kukama nedostaju završetci zavojnica. Zbog oštećenja rubnih zona stope zabata nisu sačuvane. Najveća širina fragmentarno sačuvanog zabata iznosi oko 55 cm, visina 39 cm, dok mu debljina iznosi od 8,5 do 10 cm.

Zabat je izrađen od vapnenca, a kao mjesto nalaza spominje se Jaz,⁴ poznati novaljski lokalitet s ranokršćanskom bazilikom i kontinuitetom kulturnoga mjesta u ranome srednjem vijeku.

² Spomenik je objavljen i ukratko tematiziran. Usp. M. JURKOVIĆ, 1989, 123-124.

³ HRVATI I KAROLINZI, 2000, 129-130. O određenju spomenika kao zabata oltarne ograde usp. V. DELONGA, 1996, 232.

⁴ Usmena informacija prof. A. Škunce.

Sl. 2 Zabat iz Novalje s pticama oko središnje biljke (Foto: Mirja Jarak).

Fig. 2. Gable from Novalja with birds flanking central plant (photo by Mirja Jarak).

Zabat ima izgled ranoga predromaničkog djela s karakterističnom predromaničkom kompozicijom dviju ptica oko središnjega križa. Tipično predromanički je i rubni motiv kuka, dok se kompozicija dvoprutih pereca na donjemu lučnom pojasu može uvrstiti među ranosrednjovjekovne inačice karakterističnih ornamentalnih motiva. Središnja kompozicija je plastičnim rebrom odvojena od rubnih pojaseva. Zabat ima vrlo blago zakošene stranice, što utječe i na raspored središnje kompozicije u kojoj je širina slobodne plohe možda uvjetovala izradu izrazito izduženih ptičjih tijela, čiji se repovi produžavaju u sam uski završetak središnjega prostora. Središnji križ nije ispunjen pleterom, ali ima izrazite volute na hastama i poseban romboidni dodatak na gornjoj vertikalnoj hasti. Križ, koji bi bez voluta imao jednostavnost skromnijih ranokršćanskih križeva, prilagođen je izgledu ptica i predromaničkome stilu zabata. Taj stil na prvome mjestu posreduju spomenuti ptičji likovi. Ptice (paunovi) izrađene su na predromanički način: imaju naglašena duga tijela iz kojih izviruju debele kratke nožice. Na tijelima je urezan ornament na riblju kost. Krila su mala i posebno oblikovana. Glave su nasadene na

Sl. 3 Detalj zabata iz Novalje s pticama oko biljke (Foto: Mirja Jarak).

Fig. 3. Gable from Novalja with birds flanking a plant – detail (photo by Mirja Jarak).

tijela bez vidljivo naglašena vrata, tako da ptice u cjelini djeluju zbijeno, nezgrapnih teških tijela. Na glavicama je jasno naznačeno oko – jednim dosta velikim kružićem unutar kojega je točka. Nezgrapne, apstraktne ptice s novaljskoga zabata mogle bi se usporediti s nizom ptičjih likova na dalmatinskim predromaničkim spomenicima, prvenstveno s pticama na zabatima, gdje se one u pravilu pojavljuju. Upravo način klesanja ptičjih likova predstavlja najizrazitiju predromaničku komponentu opisana zabata i govori o dataciji spomenika najvjerojatnije u prvu pol. 9. st. Ostali elementi na zabatu govore u prilog toj ili nešto ranijoj dataciji. To su središnji križ bez pletera, dvopruti pereci, jednostavne rubne letve koje odvajaju središnju plohu od rubnih pojaseva i masivne kuke na jednoprutoj stapci u rubnim zonama. Po navedenim elementima novaljski se zabat znatno razlikuje od sigurno datiranih zabata iz Trpimirova i Branimirova doba i određuje kao raniji rad iz početaka predromaničkog oblikovanja.⁵

Drugi predromanički zabat iz Novalje posebno je zanimljiv zbog svoje jedinstvene središnje kompozicije. Njezina zanimljivost uočena je u literaturi, gdje je spomenik ukratko opisan i datiran u prijelazno doba prije pojave prave predromaničke umjetnosti.⁶ Zabat je izrađen od vapnenca i fragmentarno sačuvan (Sl. 2). Dimenzije sačuvanoga dijela su sljedeće: širina u donjem dijelu od završetka rubnoga pojasa s kukama do loma lučnoga pojasa s dvoprutom pletenicom iznosi oko 40 cm; visina od ruba donjega lučnog pojasa do vrha zabata iznosi 31 cm (ukupna visina oko 50 cm); debljina – 10 cm. Na jednoj strani nedostaje veći dio, tj. odlomljen je dio tik uz središnju kompoziciju s pticama. Na toj strani nedostaje veći dio rubnoga pojasa s kukama, a početni dio toga pojasa je oštećen te kuke nisu cjelovito sačuvane. Također nije cjelovito sačuvano ni tijelo ptice na toj strani zabata. Nedostaje i dio donjega lučnog pojasa s pletenicom. Na drugoj, bolje sačuvanoj strani nedostaju završetci pojasa s kukama i pojasa s pletenicom. Upravo u blizini mjesta loma navedeni su pojasevi morali završavati u stopi zabata, koja nije sačuvana ni na toj ni na drugoj strani ulomka. Zabat nema naglašeno šiljat oblik jer su rubne zone s kukama blago zakošene.

Unatoč oštećenjima, sačuvani su svi bitni dijelovi kompozicije. Nju čine rubni pojasevi s kukama i dvoprutom pletenicom koji su plastičnim rebrom odvojeni od središnje plohe, te centralni motiv dviju ptica koje okružuju središnju biljku. U toj biljci mogli bismo prepoznati motiv ljiljana, čiji je trolisni završetak okrenut prema dolje. Primjećuje se da je središnja kompozicija s pticama zbog širokoga rubnog pojasa s kukama prilično stiješnjena, međutim, unatoč malim dimenzijama, ona dominira u cjelokupnom izgledu zabata, čemu sigurno doprinosi i kvaliteta klesanja, kako te središnje kompozicije tako i ornamentalnih pojaseva na zabatu. U vezi s podrijetlom zabata može se okvirno navesti područje Novalje kao područje s kojega spomenik potječe. Nikakve detaljnije informacije nisu se sačuvale.

Na zabatu potpuno nedostaje tropruti pleter. Prema rasporedu motiva pokazuje sličnost s ranim zabatima, koje u pravilu karakterizira jednostavnost kompozicije. U izvedbi motiva zamjetna je visoka kvaliteta klesanja, što govori o izradi u dobroj klesarskoj radionici. Tome u prilog govori i odabir središnje kompozicije u kojoj je uobičajeni križ zamijenjen biljnim motivom. U odnosu na prethodni novaljski zabat i na većinu drugih ranih zabata, treba posebno istaknuti vrlo kvalitetno i lijepo klesane ptice, čija tijela posjeduju određeni volumen i pokret te govore o klesarskom umijeću majstora (Sl. 3). Tijela ptica nemaju urezan ornament i nisu komponirana od zasebnih dijelova, nego su oblikovana u jednom potezu, kao jedinstvena cjelina. Takav način klesanja može se usporediti s dvama ranim zabatima iz Istre – iz crkve sv. Marije Velike kraj Bala i iz Sv. Sofije u Dvigradu.⁷ Ta su dva istarska zabata zbog posvemašnje sličnosti sigurno djela iste radionice. Na njima su prikazani drugačiji motivi u odnosu na novaljski zabat, ali oblikovani vrlo slično, kao kompaktne cjeline jasno odijeljene od plohe pozadine. Važnost istarskih zabata je i u tome što su pouzdano datirani u kraj 8. ili početak 9. st., pa pružaju oslonac i za rano datiranje novaljskoga zabata. Slično se zapažanje može iznijeti i u vezi s prvim zabatom iz Novalje, zabatom s križem i pticama. Tome je zabatu vrlo sličan drugi rani predromanički zabat iz Sv. Sofije u Dvigradu, koji ima gotovo identičnu središnju kompoziciju s križem bez pletera čije haste završavaju volutama i romboidnim dodatkom

⁵ Detaljnu razradu stilskih karakteristika i razvoja ranosrednjovjekovnih zabata u Dalmaciji dao je N. Jakšić. Njegovo razlikovanje ranih i razvijenih predromaničkih zabata dobro je zasnovano na sigurno datiranim

zabatima i logičnoj pretpostavci o postepenom razvoju predromaničkoga stila. Usp. N. JAKŠIĆ, 1980.

⁶ M. JURKOVIĆ, 1989, 123-124.

⁷ HRVATI I KAROLINZI, 2000, 25, 32-35.

Sl. 4. Zabat s otoka Cresa (preuzeto iz J. ČUS-RUKONIĆ, 1991, 49, sl. 75).

Fig. 4 – Gable from the island of Cres (according to J. ČUS-RUKONIĆ, 1991, 49, fig. 75).

na gornjoj vertikalnoj hasti.⁸ Ptice su na ovome dvigradskom zabatu izdužene poput ptica na novaljskome zabatu, a cijela središnja kompozicija postavljena je na oba zabata unutar vrlo slično oblikovane trokutaste plohe čije su stranice vrlo blago zakošene. Podudarnosti se zapažaju i u izvedbi rubnoga pojasa s kukama i plastičnim rebrom, pa bi se moglo zaključiti o približno istome vremenu nastanka obaju spomenika.

Prvome zabatu iz Novalje, onome s križem i pticama, slični su zabati s otoka Cresa i Krka. Oštećeni zabat s Cresa objavila je J. Čus-Rukonić (Sl. 4)⁹. Podrijetlo mu nije posve sigurno. U svojoj objavi J. Čus-Rukonić navela je da je nalazište nepoznato. Na izložbi ranosrednjovjekovne plastike koja je nedavno bila postavljena u gradu Cresu, spomenuto je pretpostavljeno nalazište – Lovreški.¹⁰ S tog lokaliteta potječu neki nalazi ranosrednjovjekovne plastike koji svjedoče o kontinuitetu ranokršćanskoga kulnog mjesta. Dimenzije fragmentarno sačuvana zabata¹¹ slične su dimenzijama zabata iz Novalje. Creski zabat bio je nešto viši, jer su mu stranice nešto zakošenije, pa je i središnje polje više i naglašenije nego kod novaljskoga zabata. Središnja je kompozicija na

⁸ O ovome zabatu iz Sv. Sofije u Dvigradu usp. HRVATI I KAROLINZI, 2000, 37.

⁹ J. ČUS-RUKONIĆ, 1991, 49.

¹⁰ U razgovoru prilikom posjete izložbi, J. Čus-Rukonić mi je spomenula da neke nalaze, za koje nije sigurno mjesto nalaza,

dan danas može sigurnije atribuirati pojedinim lokalitetima. U razgovoru nije spomenut zabat koji se tematizira u ovome radu, ali se vjerojatno i na njega odnosi zapažanje ravnateljice Creskoga muzeja, prof. J. Čus-Rukonić.

¹¹ J. ČUS-RUKONIĆ, 1991, 49.

oba zabata identična – riječ je o križu koji okružuju dvije ptice. U načinu oblikovanja križa i ptica vidljive su razlike, međutim, ima i jasnih podudarnosti. Oba križa su bez pletera i s volutama na završetcima hasta. Tijela ptica se na oba zabata produžavaju u uski ugaoni završetak središnje plohe. S obzirom na druge tipološke karakteristike – jednostavne rubne letve, rubni pojas s kukama i lučni pojas s troprutom pletenicom – zabat s otoka Cresa može se ubrojiti u skupinu ranih predromaničkih zabata. Na njemu je tropruti pleter prisutan samo u oblikovanju pletenice u donjem lučnom pojasu.

Zabat s otoka Krka koji se čuva u franjevačkom samostanu na Košljunu, objavljen je i opisan u literaturi.¹² Zabat je otkriven ugrađen kao spolija u crkvi sv. Nikole na rtu Negrit. Prema dimenzijama sačuvana ulomka odgovara dimenzijama sličnih zabata.¹³ Nije poznato kojoj je crkvi izvorno pripadao. Taj je zabat fragmentarno sačuvan i znatno oštećen, tako da je središnja kompozicija jedva vidljiva (Sl. 5). Ipak, razabire se središnji križ i ptica s jedne njegove strane, po čemu se zaključuje o tipičnoj središnjoj kompoziciji s križem i dvjema pticama. Rubni su pojasevi bolje sačuvani. Čine ih rubne kuke na jednoprutoj nozi i dvopruta pletenica u lučnoj zoni. Lučnu zonu od središnje kompozicije odvaja astragal, a rubne kuke plastično rebro. Iako je središnji križ slabo sačuvan, čini se da je bio bez pletera i s dodatkom na završetku gornje vertikalne haste. O ranoj dataciji ovoga ulomka govori cjelina kompozicije a posebno astragal i dvopruta pletenica u rubnoj lučnoj zoni.

Od dvaju fragmentarno sačuvanih zabata na otoku Rabu, jedan se čuva u župnom dvoru u Supetarskoj Drazu. Kao još nekoliko predromaničkih ulomaka s istoga mjesta, svjedoči o postojanju predromaničke faze u sklopu izgradnje crkve sv. Petra u Supetarskoj Drazu. Ta najbolje sačuvana ranoromanička crkva na otoku Rabu nastala je, sudeći prema starokršćanskim ulomcima crkvenoga namještaja, na položaju ranije starokršćanske crkve, koja se zasada samo naslućuje.¹⁴ Predromanički ulomak koji bi mogao pripadati zabatu, prilično je oštećen (Sl. 6). Objavljen je u knjizi M. Domijana i određen kao dio zabata.¹⁵ Najveća širina iznosi oko 19 cm, visina 38 cm i debljina 10-tak cm. Na ulomku se jasno vidi rubni pojas s kukama, plastični astragal te zona s kimationom koja je od astragala odvojena posebnim plastičnim rebrom. I druga strana pojasa s kimationom obrubljena je plastičnim rebrom. Kimation se na istočnoj obali Jadrana povezuje sa zabatima razvijenoga predromaničkog doba. Međutim, njegova izvedba na rapskom ulomku unutar lučno povijenoga pojasa, kao i astragal karakterističan samo za rano predromaničko razdoblje, dopuštaju dataciju ulomka u 1. pol. 9. stoljeća.

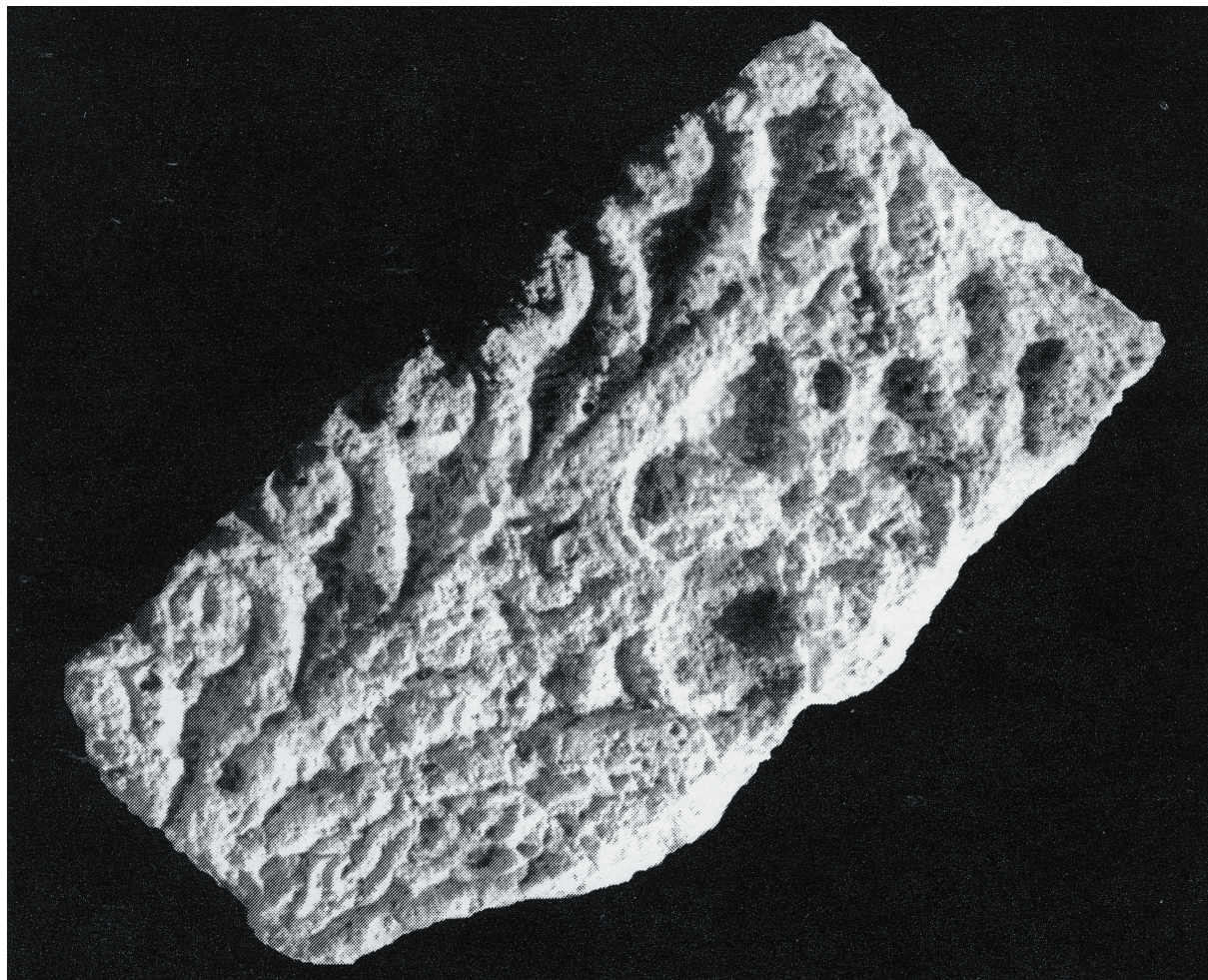
Ulomak drugoga zabata s otoka Raba čuva se u Lapidariju u Rabu. Riječ je o manjem fragmentu s rubnim kukama, vegetabilnim motivom i možda dijelom tijela ptice (Sl. 7). Dimenzije su sljedeće: širina – 16 cm, visina – 25 cm, debljina – 8 cm. Kuke su dijelom oštećene, bez sačuvanih zavojnica. Na plastično rebro naslanja se trolist (ljiljan), a iza cvijeta se razabire povijeno tijelo ispunjeno vertikalnim plastičnim segmentima. To bi moglo, prema izgledu i položaju na ulomku, biti tijelo ptice, točnije rep pauna. Tada bismo imali kompoziciju koja odgovara središnjem dijelu zabata. Naravno, potpun izgled kompozicije nemoguće je rekonstruirati samo na temelju sačuvana ulomka. Ipak, moguće je da se i ovdje radi o jednome ranom zabatu, na što upućuje jednostavno plastično rebro bez kimationa koje odjeljuje kuke od središnje plohe. O podrijetlu ovoga zabata nedostaju podatci.

¹² M. JURKOVIĆ, 1989, 122-123; M. SKOBLAR, 2006, 72, 88.

¹³ M. SKOBLAR, 2006, 72.

¹⁴ M. DOMIJAN, 2001, 228-235.

¹⁵ M. DOMIJAN, 2001, 24.

Sl. 5. Zabat iz franjevačkog samostana na Košljunu na otoku Krku (preuzeto iz M. SKOBLAR, 2006, 88, sl. 41).
Fig. 5. Gable from the Franciscan monastery on the islet of Košljun near Krk (according to M. SKOBLAR, 2006, 88, fig. 41).

Iz analize zabata sa sjevernojadranskih otoka proizlazi da se njihovo datiranje temelji gotovo isključivo na stilskim i tipološkim karakteristikama. Ni na jednom se zabatu ne nalazi natpis koji bi eventualno osnažio dataciju, a isto tako ni jedan nema pouzdani kontekst koji bi upućivao na dataciju. Neki zabati vezani su uz određene lokalitete, ali to ne govori dovoljno o vremenu njihove izrade jer se gotovo ništa ne zna o ranosrednjovjekovnim crkvama kojima su pripadali. To vrijedi i za zabat iz Novalje koji možda potječe iz Jaza, za zabat s Cresa koji je možda iz Lovreškog, i za zabat iz Supetarske Drage na Rabu. Dok je u Jazu dobro poznata starokršćanska bazilika,¹⁶ o ranosrednjovjekovnoj fazi na istom lokalitetu, odnosno o postojanju građevine koja bi se datirala u kraj 8. i početak 9. st., nema dovoljno podataka. Spominje se samo nepravilno zidana apsida uklopljena u novovjekovnu crkvicu sv. Ivana i Pavla, koja bi mogla pripadati predromanici.¹⁷ U Lovreškom je postojala starokršćanska crkva koja je u

¹⁶ P. VEŽIĆ, 2005, 122-123; F. BUŠKARIOL, 1989, 146-147.

¹⁷ A. ŠONJE, 2002, 110.

Sl. 6. Fragment zabata iz Supetarske Drage na otoku Rabu (preuzeto iz M. DOMIJAN, 2001, 24).

Fig. 6. Fragment of the gable from Supetarska Draga on the island of Rab (according to M. DOMIJAN, 2001, 24).

predromanici adaptirana i opremljena novim crkvenim namještajem.¹⁸ U Supetarskoj Drazu, kao što je već spomenuto u ovome članku, starokršćanski i predromanički ulomci govore o ranijoj crkvi na mjestu glasovite ranoromaničke bazilike. O toj ranijoj crkvi nema dovoljno podataka. Iz svega proizlazi da ni jedan zabat nije vezan uz sigurno datiranu ranosrednjovjekovnu crkvu, što bi učvrstilo dataciju na temelju stilskih karakteristika. Ovo je i inače problem povezan uz rane predromaničke zabate na istočnom Jadranu. Oni najčešće nemaju natpise koji na zabatima iz razvijenoga predromaničkog doba (zabati iz Trpimirova, Branimirova i Muncimirova doba) predstavljaju siguran oslonac za datiranje, a često i kontekst nalaza ne pruža dovoljno podataka. Ovdje se mogu spomenuti dva dalmatinska zabata koji po svojim stilskim karakteristikama pripadaju ranome predromaničkom vremenu, međutim, nedostaju im popratni podatci koji bi učvršćivali dataciju. Riječ je o zabatu koji je pronađen u svodu kapitularne dvorane zadarske benediktinske crkve sv. Marije i o zabatu iz Trogira nepoznatih okolnosti nalaza.¹⁹ Naravno, nisu svi nalazi na istočnom Jadranu lišeni konteksta, pa se proučavanje ranih zabata uz stilsko-umjetničke kriterije ipak može osloniti i na određen broj pouzdanije datiranih primjera. Kod zabata koji su sigurno vezani uz lokalitete na kojima je ranosrednjovjekovna arhitektura datirana u rano predromaničko doba,²⁰ moguće je na temelju stilskih karakteristika i povezanosti s drugim ulomcima crkvenoga namještaja, i njihovo pouzdano datiranje u to doba. U vezi sa zabatima na

¹⁸ J. ČUS-RUKONIĆ, 1991, 3.

¹⁹ Oba zabata datirao je u ranije predromaničko doba N. Jakšić u citiranome radu. O kontekstu nalaza usp. I. PETRICIOLI, 1967, 63-65; T. BURIĆ, 1982, 138.

²⁰ Ovdje bismo mogli istaknuti primjer Sv. Marte u Bijaćima, čiji su zabati kao i drugi dijelovi crkvenoga namještaja, često tematizirani u literaturi. Od najnovijih radova usp. HRVATI I KAROLINZI, 2000, 179-190; N. JAKŠIĆ, 1999, 265-285; T. MARASOVIĆ, 2006, 37-58.

Sl. 7. Ulomak zabata iz Lapidarija u Rabu (Foto: Mirja Jarak).

Fig. 7. Fragment of the gable from the Lapidarium in Rab (photo by Mirja Jarak).

sjevernojadranskim otocima posebno su važni sigurno datirani istarski zabati,²¹ koji, kako je pokazano u ovome članku, predstavljaju analogije za neke od obrađenih zabata. To učvršćuje predloženu dataciju u ranije predromaničko doba, u kraj 8. i prvu pol. 9. stoljeća. Čini se da zabati sa sjevernojadranskih otoka, zajedno s drugim ranim zabatima na našoj obali Jadrana, predstavljaju značajnu grupu ranih predromaničkih djela, koja mogu poslužiti u razumijevanju geneze predromanike na istočnom Jadranu.

Prema primjerima iz Dalmacije, Istre i onim sa sjevernojadranskih otoka, zabati koji se datiraju u kraj 8. i početak 9. st. pokazuju određene zajedničke stilske i tipološke karakteristike. U odnosu na kasnije zabate iz sredine i druge pol. 9. st., rani se zabati doimaju jednostavnijima,

²¹ O zabatima iz Sv. Sofije u Dvigradu i Sv. Marije Velike kod Bala usp. B. MARUŠIĆ, 1971; HRVATI I KAROLINZI, 2000, 16-26, 30-38.

kako u oblikovanju središnje kompozicije tako i u razradi rubnih pojaseva. Uočavanje određenih zakonitosti u oblikovanju djela iz ranijega i razvijenog predromaničkog doba, važno je za razumijevanje razvoja naše predromanike u cjelini, osobito za razumijevanje njezina nastanka. U našoj novijoj literaturi upućivalo se na različite aspekte razvoja predromanike, a kao polazišta u analizama uzimali su se pojedinačni spomenici ili skupine srodnih spomenika. Općenito je za našu noviju literaturu karakteristično isticanje nezavisnog razvoja umjetnosti na istočnom Jadranu u odnosu spram Italije. Takav stav naći ćemo i kod autora koji u predromanici nisu vidjeli osobito pozitivne kvalitete,²² i kod autora koji različitost dvaju izraza (antičkog i ranosrednjovjekovnog) nisu suprotstavljali u smislu vrijednosnih određenja.²³ U kontekstu tih razmišljanja uzimali su se u obzir i zabati, što zbog snage Karamanova pisanja o tim spomenicima, što zbog njihove brojnosti i značenja unutar hrvatske predromanike.

Pitanjem o podrijetlu zabata na istočnoj obali Jadrana najpotpunije se, poslije Karamana, pozabavio Ž. Rapanić. U svojoj knjizi on uvjerljivo pobija Karamanovo mišljenje da podrijetlo zabata treba tražiti u Italiji.²⁴ Rapanić inzistira na velikoj brojnosti zabata u Hrvatskoj i činjenici da su malobrojni talijanski primjerci bitno drugačiji od dalmatinskih zabata. On je i pregledno spomenuo najvažnije talijanske zabate. Kako Rapanić nije posebno tematizirao odnos naših ranih predromaničkih zabata spram talijanskih primjera, za potpuni je uvid u problematiku zabata na dvjema obalama Jadrana potrebno usporediti te zabate.

Među zabatima iz Italije neki su datirani u rano vrijeme 8. ili prijelaza 8. u 9. stoljeće. Možda se u svim primjerima ne radi o zabatima, nego o dijelovima ciborija, kako navode talijanski autori. Jedan vrlo rani ulomak datiran u prva desetljeća 8. st. potječe iz kompleksa S. Maria in Valle (Cividale). Određen je kao dio oltarne pregrade. Na ulomku se nalaze rubne kuke i pletenica. Ti motivi posve odgovaraju tipičnim motivima na istočnojadranskim ranim zabatima. Još jedan ulomak iz oratorija S. Maria in Valle datiran u prva desetljeća 9. st. i opisan kao dio ciborija, ima rubne kuke.²⁵ Dva zabata iz Sant` Oreste al Soratte datirana su u 2. pol. 8. st.<sup>26</sup> Nemaju obodne kuke niti istaknuti lučni pojas, a na jednome se na rubnim letvama nalazi natpis. Sličan im je zabat iz Vallerana, datiran u početke 9. st.<sup>27</sup> Dva ulomka iz kompleksa Sant` Eutizio datirana oko početka 9. st., nemaju rubne kuke niti posebno oblikovan lučni pojas.²⁸ Te rubne pojaseve nema ni zabat iz Saltocchia datiran u 8. ili 9. st.²⁹ Još dva ulomka iz kraja 8. ili početka 9. st., koji su vjerojatnije dijelovi ciborija, nemaju rubne kuke (Amelia). U 9. st. datirana su dva spomenika u formi zabata iz Ferentilla. Oba su ukrašena motivom pentagrama i ljiljanima. Nemaju rubne pojaseve s kukama niti donju lučnu zonu.³⁰

Iz navedenih podataka proizlazi da u 8. i početkom 9. st. u Italiji nisu bili omiljeni zabati s rubnim kukama i istaknutim lučnim pojasom. Tek na zabatima iz 9. st. ovi su elementi u pravilu prisutni.³¹ Treba međutim spomenuti da na tim, nešto kasnijim zabatima, nema kimationa koji je tako karakterističan za dalmatinske zabate razvijenoga tipa. Kimation nedostaje i na glasovitom spomeniku iz Cortone, o kojem se mnogo pisalo i u našoj literaturi.

²² Ovdje je dobro istaknuti Prelogovu nadahnutu interpretaciju sarkofaga Ivana Ravenjanina. Usp. M. PRELOG, 1993, 60-62.

²³ Ž. RAPANIĆ, 1987, passim.

²⁴ Ž. RAPANIĆ, 1987, 178-187.

²⁵ CORPUS DELLA SCULTURA ALTOMEDIEVALE, X, 1981, 239-240, T. CVIII, f. 354; 256-257, T. CXX, f. 382.

²⁶ CORPUS DELLA SCULTURA ALTOMEDIEVALE, VIII, 1974, 105-107, T. LXXIII, f. 130, T. LXXIV, f. 131.

²⁷ Ibid., 120, T. LXXXV, f. 147.

²⁸ Ibid., 198-199, T. CLXXXVII, f. 302, T. CLXXXVIII, f. 303.

²⁹ CORPUS DELLA SCULTURA ALTOMEDIEVALE, I, 1959, 46-47, T. XXV.

³⁰ CORPUS DELLA SCULTURA ALTOMEDIEVALE, II, 1961, 37 (42,43).

Očito, razvojne linije u oblikovanju zabata³² nisu bile posve iste na dvjema jadranskim obalama. To sigurno upućuje na nezavisni razvoj zabata koji su se mogli oblikovati, poput drugih spomenika kao što su lukovi oltarnih pregrada ili sarkofazi, na temelju lokalne kasnoantičke baštine. U Dalmaciji je trokutna forma zabata bila poznata u kasnoj antici,³³ što je moglo poticajno djelovati na ranosrednjovjekovnu obnovu oblika. Paralelne pojave na dvjema stranama Jadrana, koje pokazuju mnoge sličnosti ali se i razlikuju u detaljima,³⁴ uobičajene su i u kasnoj antici i u ranome srednjem vijeku, pa s tim uvidom treba promatrati i problematiku ranosrednjovjekovnih zabata.

LITERATURA

- ANGIOLINI MARTINELLI, P., 1968. - Patrizia Angiolini Martinelli, *Altari, amboni, cibori, cornici, plutei con figure di animali e con intrecci, transenne e frammenti vari*, "Corpus" della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna, Roma.
- BURIĆ, T., 1982. - Tonči Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, 12, Split, 127-160.
- BUŠKARIOL, F., 1989. - Frane Buškariol, Prilozi arheološkoj topografiji otoka Paga na temelju bilježaka Mihovila Abramića, *Izdanja HAD-a* 13, Zagreb, 145-148.
- CAMBI, N., 1970. - Nenad Cambi, La figure du Christ sur les monuments paleochrétiens de Dalmatie, *Disputationes Salonitanae*, Split, 51-68.
- CORPUS DELLA SCULTURA ALTOMEDIEVALE, 1959-1993. - *Corpus della scultura altomedievale*, I-XIII, Centro italiano di studi sull'alto medioevo, Spoleto.
- ĆUS- RUKONIĆ J., 1991. - Jasminka Ćus-Rukonić, *Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres.
- DELONGA, V., 1996. - Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split.
- DOMIJAN, M., 2001. - Miljenko Domijan, *Rab – grad umjetnosti*, Barbat-Zagreb.
- HRVATI I KAROLINZI, 2000. – *Hrvati i Karolinzi*, Katalog, Split.
- JAKŠIĆ, N., 1980. - Nikola Jakšić, *Srednjovjekovni zabati oltarskih pregrada u Dalmaciji*, Split (magistarski rad).
- JAKŠIĆ, N., 1999. - Nikola Jakšić, Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, 26, Split, 265-285.
- JURKOVIĆ, M., 1989. - Miljenko Jurković, Prilog istraživanju predromanike na otocima gornjeg Jadrana, *Izdanja HAD-a* 13, Zagreb, 121-128.
- KARAMAN, LJ., 1960. - Ljubo Karaman, O porijeklu pregradnih zabata starohrvatskih crkava, *Peristil*, 3, Zagreb, 97-102.

³¹ Usp. CORPUS DELLA SCULTURA ALTOMEDIEVALE, VII, 1974, T. XIX, 41; CORPUS X, 1981, T. CCX, 580; CORPUS XII, 1985, T. XIX, 49; P. ANGIOLINI MARTINELLI 1968, Fig. 35, 36.

³² Jedan aspekt razvoja zabata na istočnoj obali Jadrana predočio je u najnovije vrijeme T. Marasović. Usp. T. MARASOVIĆ, 2007, 103-105.

³³ N. CAMBI, 1970, 63-64.

³⁴ Ovdje se može spomenuti omiljenost motiva kosoga križa od ljljana u oba područja. Razlike ipak postoje, pa je tako u Splitu motiv dobio specifičan okvir u formi niza kazeta, dok inače prevladava njegovo pojedinačno pojavljivanje.

- MARASOVIĆ, T., 2006. - Tomislav Marasović, Ciborij sa zabatima iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, 33, Split, 37-58.
- MARASOVIĆ, T., 2007. - Tomislav Marasović, Oltarna ograda u hrvatskoj predromanici, *Zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 101-120.
- MARUŠIĆ, B., 1971. - Branko Marušić, Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvogradu, *Histria archaeologica* 2, Pula.
- PETRICIOLI, I., 1967. - Ivo Petricioli, Umjetnička baština samostana Sv. Marije u Zadru, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 13-14, Zadar, 63-102.
- PRELOG, M., 1993. - Milan Prelog, *Djela* 2, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- RAPANIĆ, Ž., 1987. - Željko Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Logos, Split.
- SKOBLAR, M., 2006. - Magdalena Skoblar, Prilog proučavanju ranosrednjovjekovne skulpture na otoku Krku, *Starohrvatska prosvjeta*, 33, Split, 59-89.
- ŠONJE, A., 2002. - Ante Šonje, Kasnoantički spomenici na otoku Pagu, *Novalja – grad*, Novalja, 103-147 (pretpisak članka iz Peristila 24/1981).
- VEŽIĆ, P., 2005. - Pavuša Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar.

EARLY PRE-ROMANESQUE GABLES FROM THE ISLANDS OF KRK, CRES, RAB, AND PAG

SUMMARY

In the article the author describes and analyzes the pre-Romanesque gables from the northern Adriatic islands of Krk, Cres, Rab, and Pag. Various collections on these islands contain early medieval stone material, including fragmentarily preserved gables or tympanums of altar screens. Two gables each come from Pag and Rab, and one each from Krk and Cres.

Most of the analyzed gables exhibit considerable typological similarities. This can be seen in the edging hook and arched bands in the lower part of the gable, and in the simple tripartite composition in the central field. In terms of the stylistic characteristics, differences exist between individual gables, and the two gables from Novalja on the island of Pag, for instance, differ considerably in style. Both, however, can be dated to the early period at the end of the 8th and beginning of the 9th centuries. Such a dating is indicated by comparisons with quite related gables in the eastern Adriatic that are securely dated to that period. These are gables that come from secure contexts (St. Sophia at Dvigrad and St. Mary the Great at Bale), which additionally supports their dating on the basis of the stylistic-typological analyses. For the gables from the northern Adriatic islands either data about the context of the finds is lacking or they come from sites whose early medieval phases are insufficiently known. Nonetheless, all the analyzed gables can be dated to the early pre-Romanesque period.

The analyzed and dated gables are also discussed in the article in the context of the development of early medieval art in the eastern Adriatic. The significance is emphasized of the early pre-Romanesque gables for understanding the general development of altar screen gables in the eastern Adriatic. In comparison with the early gables from Italy, certain differences are present that indicate an independent development of the gables on each of the Adriatic coasts. This insight has strengthened observations to the present in the Croatian literature about the independent development of altar screen gables on the eastern Adriatic coast.

KEY WORDS: northern Adriatic islands of Krk, Cres, Rab and Pag, altar screen gables, early pre-Romanesque, Italy.